

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Pál Judit

Az erdélyi örmény népesség számának alakulása és szerkezete a 18. században*

Az örmények betelepődése Erdélybe

Az örmény népesség jelentős része a középkor óta diaszpórában él. Sztétvándorlásuk különböző időszakokban és útvonalakon történt. Európában és Ázsiában szinte nincs fontosabb kereskedelmi telephely, ahol ne élt volna néhány örmény család is az elmúlt évszázadokban. Régiókban először a Krím-félszigeten telepedtek le, ahonnan később továbbvándoroltak főképp Lengyelország felé. Miután Kaffát elfoglalták a törökök, a 15. század második felében a krími örmények nagy része Lengyelországba menekült, ahol jelentős kiváltságoknak örvendtek, és fokozatosan a kezükbe került Lengyelország keletre irányuló kereskedelme. Galíciában a 13. század óta folyamatos az örmények jelenléte; központjuk Lemberg volt, ahol az örmény püspök is székel. Valószínűleg Galícia volt a kiindulópontja az örmények továbbterjedésének a régióban.¹

Moldvában az örmények megjelenését igen korai időszakra tehetjük; feltehetően már a 14. században fontos tényezőt jelentettek az akkor alakuló állam életében, főképp ami a kereskedelmet illeti. A galíciai eredetet valószínűsíti az is, hogy közösségeik a magdeburgi–lembergi jog szerint voltak megszervezve. A iași-i és botoșani-i örmény templomok építését általában a 14. századra teszik. Dimitrie Cantemir szerint az örmények a többi városlakóval és kereskedővel egyazon jogokat élvezték: ugyanúgy fizették az adót, ugyanolyan nagy és szép templomaik voltak, mint az ortodoxoknak, és vallásukat szabadon gyakorolhatták.²

Az örmények Erdélybe való telepedését ennek ellenére egyesek a vallási üldözések számlájára írják; mások szerint a fő indítók politikai vagy gazdasági természetű lehetett. Az egyik magyarázat szerint Duka vajda, maga is görög származású lévén, a görög kereskedőket támogatta az örmények rovására, ezért az utóbbiak 1671-ben részt vettek az ellene kirobbant felkelésben, és az örmény családok egy része a megtorlástól való félelmében menekült Erdélybe.³ 1672-ben és a közvetlenül megelőző években a török–lengyel harcok Moldva területén is zajlottak, Moldva felvonulási területet jelentett a török csapatok számára, s a dúlások szintén hozzájárulhattak az örmények áttelepüléséhez.⁴ Mások a belső harcok és a török támadások mellett hangsúlyozzák annak fontosságát is, hogy a török támadások miatt a Fekete-tengert a Balti-tengerrel összekötő kereskedelmi útvonal bizonyos időre Erdély területére tevődött át.⁵

A történelmi hagyomány az örmények erdélyi megtelepedését az 1672. évhez köti, és a fent említett események hatására a moldvai örmények egy nagyobb csoportja ekkor költözött be Erdélybe. De persze nem jöttek ismeretlen országból: Erdéllyel való kereskedelmi kapcsolataikra jóval korábbi időszakból vannak emlékeink. 1399-ben IX. Bonifác pápa már említette – más

* A tanulmány az Europa Institut Budapest támogatásával készült.

¹ Schünemann, Konrad: *Die Armenier in der Bevölkerungspolitik Maria Theresias*. A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve III(1933). 214–216.

² Cantemir, Dimitrie: *Descrierea Moldovei*. Buc. 1973. 297.

³ Moldován Gergely: *Az örmények Moldvában*. Armenia. I(1887). 204–207. Moldvában mindenképpen voltak időszakok, amikor a vallási türelmetlenség megnyilvánult az örményekkel szemben, amint ez Tokati Minász verses krónikájából is kiderül. L. Selian, Sergiu: *Un manuscris inedit și o controversă istorică*. Revista istorică. Serie nouă IV(1993). 561–571, valamint Edroiu, Nicolae kiegészítéseit uo. V(1994). 579–583.

⁴ Schünemann, Konrad: *i. m.* 219–220.

⁵ Tarisznyás Márton: *Gyergyószentmiklósi adatok az erdélyi örménység történeti néprajzához*. = *Gyergyó történeti néprajza*. Buk. 1982. 215.

„hitetlenek” mellett – a brassói örményeket is, akik valószínűleg a levantei kereskedelemben érdekelt szász kereskedőkkel álltak kapcsolatban.⁶ A törökök balkáni előretörését követően aztán egyre inkább részt vettek Erdély külkereskedelmében. Az 1529–30-as években a brassói számadáskönyvekben több örmény név is felbukkan, viselői szintén külkereskedelemmel foglalkoztak.⁷ A mohácsi vész után a lengyelországi és moldvai örmények mellett megjelentek a tőkeerős konstantinápolyiak is, akiknek nagy szerepük volt abban, hogy az örményeknek sikerült megkaparintaniuk a marhakereskedelem monopóliumát.⁸

A fejedelemség korában aztán egyre gyakrabban történik említés róluk. 1600. november 4-én az erdélyi országgyűlés elfogadta a „görögök, oláhok, dalmaták, örmények” elleni törvény-cikkelyt, amely büntetést helyezett kilátásba azokkal szemben, akik közülük áruikat máshol, mint a kijelölt helyen árusították.⁹ 1632-ben az *Approbatae*ban szabályozták az örmények, görög, szerb, bolgár, dalmata és más kereskedő elemek részvételét a fejedelemség kereskedelmében, a fejedelemre és tanácsosaira bízva, hogy a körülményekhez képest engedjék vagy tiltsák a szabad kereskedelmet mint néha hasznosat, máskor pedig károsat a fejedelemségre nézve.¹⁰ 1643-ban Csik-, Gyergyó- és Kászonszék generalis congregatiója is elrendelte: „Az egyéb árusok, kalmárok, örmények, egyszóval valakik árut visznek piacra, mise alatt áruikat ne merészeljék árulni.”¹¹

Egy 1760-as tanúvallomás az első örmény családok gyergyószentmiklósi megtelepedésének időpontját 1637-re teszi, és valószínűleg ekkor létesült a jelenlegi örmény templom helyén az „Idegenek temetője”. Egy 1735-ös feljegyzés két testvér, Hörzcz Azbej és öccse, Vartig 1654. évi megtelepedéséről tud.¹² Az erzsébetvárosi anyakönyv szerint pedig 1658-ban már az ottani Nikol lánya házasságra lépett a gyergyószentmiklósi Eranosz öccsével.¹³

E néhány adatból is kiderül, hogy a bevándorlás sem köthető csak egyetlen időponthoz; jóval korábban megkezdődött az 1672. évnél, és sokáig a lassú beszivárgás formájában történt. Ilyen előzmények után jött át valószínűleg az örmények egy nagyobb csoportja 1672-ben vagy a közvetlenül megelőző években Moldvából az általuk jól ismert szorosokon, és telepedett le kezdetben ezek közelében – Besztercén, Gyergyószentmiklóson, Csíkszépvízen, Görgényszentimrén, Petelén, Marosfelfaluban és az Apafi-birtokon, Ebesfalván – kapcsolatban maradvá moldvai rokonaikkal. Apafi Mihály fejedelem szívesen fogadta őket; egy részüket ebesfalvi birtokán telepítette le, és ezek tőle, valamint fiától, II. Apafi Mihálytól különböző kiváltságokat is kaptak: a szabad bíróválasztás jogát, szabadon kereskedhettek, kereskedelmi ügyekben a görög kompániához fellebbezhettek.¹⁴ Besztercéről azonban, ahol az örmények vezető rétege telepedett le – köztük Minasz püspök is –, a szászok egy pestisjárvány ürügyén 1712-ben kiűzték a nemkívánatos konkurenciát. A kiűzés évében, röviddel ezt megelőzően, a városban 22 örmény családot írtak össze, valamint néhány özvegyet és árvát; a családok közül 10 tartozott az első

⁶ Schünemann, Konrad: *i. m.* 216–217.

⁷ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen. Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt II (1526–1540)*. Kronstadt 1889. 172–174, 218–222.

⁸ Schünemann, Konrad: *i. m.* 217.

⁹ Apud Cicanci, Olga: *Companiile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636–1746*. Buc. 1981. 20.

¹⁰ *Approbatae Constitutiones*. Lit. LII.

¹¹ Tarisznyás Márton nyomán: *i. m.* 215.

¹² Uo.

¹³ Ávedik Lukács: *Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája*. Szamosújvárt 1896. 61.

¹⁴ *I. m.* 69, 125.

classisba, a gazdagok közé.¹⁵ Az itteni örmények – a vezető réteggel együtt – a kiűzést követően költöztek át Szamosújvárra, és itt megalapították az erdélyi „örmény metropolist”. Néhány örmény azonban mégis maradt Besztercén; 1733-ban a görög kompánia összeírásában szerepel egy Iacobus Kozak nevű besztercei örmény is, akinek a szülei Moldvából jöttek, ő több mint harminc évvel azelőtt már Besztercén született és a városi bíró joghatósága alatt állt.¹⁶

Az örmények röviddel Erdélybe való betelepedésük után áttértek a katolikus vallásra. Térítőjük, Oxendie Verzerescu a pápától püspöki címet kapott. Akárcsak a görög katolikus románok vagy ruténok, ők is megtarthatták ősi rítusukat és az egyházi nyelv továbbra is az örmény maradt. Így az egyház hosszú időn keresztül az összetartás és az etnikai tudat fennmaradásának ápolója volt, annak ellenére, hogy a későbbiekben harcuk egy önálló püspökség létrehozására eredménytelen maradt. A katolikus egyházzal való egyesülés egyúttal megkönnyítette az újabb kiváltságok szerzését és a beilleszkedést az erdélyi rendi társadalomba.

Bár kezdettől fogva élveztek kiváltságokat, nem sikerült általános privilégiumot szerezniük. A 18. század elején megpróbálták nációként való elismerésüket kieszközölni az udvarnál, ez azonban nem járt sikerrel. 1714-ben a Bécsben tartózkodó Oxendiusnak a hívei levélben panaszkodtak, hogy „most az ország főemberei minket elválasztanak a szamosújváriaktól, és pedig a görvényieket, ebesfalviakat, gyergyóiakat, és ránk adót vetnek”.¹⁷ Szamosújvár 1726-ban, Ebesfalva 1733-ban kapott kiváltságlevelet III. Károlytól – ez utóbbi település akkor kapta Erzsébetváros nevét is –, amely önkormányzatot és első fokon bíraskodási jogot, valamint kvártély- és előfogatmentességet biztosított. Szamosújvár 1736-ban 100 000 forintért zálogba vette a szamosújvári uradalom maradékát, 22 falut. 1752-ben Kandiát, amely tulajdonképpen Szamosújvár külvárosa volt, de az uradalomhoz tartozott, meg is vették. 1758-ban pedig Erzsébetváros vette meg – a rendek tiltakozása ellenére – az ebesfalvi uradalmat Bethlen Gábor udvari kancellártól. Az örmények hármasságban éltek: gazdasági ügyekben a kincstártól, egyéb ügyekben a Guberniumtól függtek, védelemért pedig a főhadparancsnoksághoz kellett fordulniuk.¹⁸

A kezdetben egységes örmény *compania* előbb kettévált, belső (Szamosújvár) és külső (Erzsébetváros központtal) kompániára, majd a 18. század végén ez utóbbi is szétforgácsolódott. A székelyföldi örmények hosszú ideig az erzsébetvárosi örmény bíró joghatósága alatt álltak, de már az 1715. évi összeírás külön említette a gyergyószentmiklósi és a csíkszépvízi örmény bírót is, fellebbezési fórumuk viszont a 18. század végéig az erzsébetvárosi tanács maradt. Bár e két kisebb helységnek nem sikerült a Szamosújvárhoz és Erzsébetvároséhoz hasonló privilégiumokat elérnie – amelyek II. Józseftől szabad királyi városi rangot kaptak –, a széktől való bizonyos fokú önállóságukat viszont elismerték. 1796-tól mindkét helységben kereskedelmi bíróság, Mercantile Forum működött, amely a bűntügyeket leszámítva az örményekkel kapcsolatos minden ügyben illetékes volt.

¹⁵ Ghițan, Teodor: *Expulzarea populației armenesti din Bistrița cu ocazia epidemiei de ciumă din 1712*. An. Anuar de cultură armeană. Serie nouă. I(1994). 109–118. L. még: Szongott Kristóf: *Szamosújvár szab. kir. város monográfiája 1700–1900*. Szamosújvárt 1901. I. 110–116.

¹⁶ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL). Erdélyi Kincstári Levéltár. F 234 –Erdélyi Fiscalis Levéltár, VI/d szekrény, 4. fasc.

¹⁷ Bárány Lukács: *Verzereskul Oxendius*. Armenia II(1888). 138.

¹⁸ Trócsányi Zsolt: *Új etnikai kép, új uralmi rendszer (1711–1770)*. = *Erdély története*. Főszerk. Köpeczi Béla. Bp. 1987. II. 1000–1001. 1733-ig – szórványosan később is – Erzsébetvárost Ebesfalvának nevezték. Később Erzsébetvárosnak a kiváltságos várost nevezték, Ebesfalvának pedig a gyakorlatilag vele összeépült kiváltság nélküli „falusi” részt, amely az ebesfalvi uradalom része volt, és a város 1758-ban vette meg.

Az örmény családok számának alakulása

Ezen előzmények után tekintsük át az erdélyi örmények lélekszámának alakulását. A hagyomány 3000 örmény család beköltözéséről tud. Még a nemrég megjelent munkákban is a fenti számot találjuk vagy ennek némileg a „józan ész” alapján mérsékelt változatát. A betelepítés idejéből sajnos összeírások nem maradtak ránk, így a 18. század eleji összeírások alapján kell következtetnünk a néhány évtizeddel korábbi állapotokra is. Anélkül, hogy az örmények szerepét Erdély gazdasági életében csökkenteni kívánnánk, a 3000-es számot alaposan mérsékelnünk kell: a beköltöző családok száma 300 alatt lehetett, hiszen 1715-ben is mintegy 220–240 örmény család élt Erdélyben, és a 3000-et valószínűleg soha nem érte el a családok száma.

Az első ránk maradt összeírás 1698-ból csak az ebesfalvi örmény családfők nevét tartalmazza. Ekkor összesen 37 családfőt írtak össze, a felnőtt férfiak száma pedig 53 volt.¹⁹ 1715-ből a teljes ebesfalvi kompánia összeírása ránk maradt. Ebesfalván ekkor 69 családfő, 6 özvegyasszony és 10 koldus élt; Gyergyószentmiklóson a 43 családfő mellett 4–5 szegény özvegyasszonyt és 2–3 koldust találunk, Görgényszentimrén pedig 32 családfő, 2 özvegy és 4 koldus volt. Az ebesfalvi kompániához tartozott a csíkszépvízi 15, a marosfelfalusi 17, a bonyhai 3, a petelei 7, a somlyói 4, a kézdivásárhelyi 1, a brassói 2 családfő is.²⁰ Egy évvel későbbi, 1716-ból való a szamosújvári örmények első összeírása is. A helységben ekkor 111 lakott „örmény telek” volt, 2 építés alatt, 1 lakatlan, összesen 130 családfő.²¹

A 18. század elején, 1715–16-ban, Erdélyben összesen 323 családfőt, még kb. 15 özvegyasszonyt és kb. 20 koldust írtak össze, tehát ha az ötös szorzószámot fogadjuk el, az erdélyi örmények lélekszámát mintegy 1700 körülre tehetjük. Ez is bizonyítja a 3000 család legendájának tarthatatlanságát. Még ha figyelembe vesszük is, hogy az örmény lakosság fluktuációja meglehetősen magas volt, a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc pusztításai demográfiai hanyatlást vontak maguk után. Ebesfalva leégett, és a szájhagyomány szerint a lakosság egy része visszaköltözött Moldvába, Szépvizet pedig a hagyomány szerint a tatárok dúlták fel a 17. század végén és hurcolták el lakosságát. A népességmozgás nagyon erős lehetett a 17–18. század fordulóján, és később is jelentős maradt, egészen a 18. század közepéig. Ha a századfordulón alighanem a Moldvába visszatelepülők voltak többségben, a harcok lecsendesülésével az ellenkező irányú mozgás, az Erdélybe való bevándorlás lett sokkal jelentősebb, és folyamatosan zajlott a 18. század első harmadában, de még utána is a század közepéig, sőt szörványosan még később is, miközben 1710 után a kivándorlás már nagyon csekély lehetett. A betelepülők túlnyomó többsége Moldvából jött, valószínűleg a családi összeköttetések révén, néhányan pedig Lengyelországból. Az 1735-ös összeírás alkalmával a gyergyószentmiklósi családfőknél feltűntették azt is, hogy hány éve élnek a helységben. A 77 családfő közül 31 Moldvából jött 15–50 évvel azelőtt, ami jól mutatja a bevándorlás folytonosságát. Az adatok alapján két nagyobb bevándorlási hullám is körvonalazódik: az egyik 1680, a másik 1705 tájékán. Ugyanekkor a csíkszépvízi 20 családfő mindegyike Moldvából jött, saját bevallásuk szerint 1710–1715 körül. A 6 kantai családfő csak 5 éve élt a helységben, tehát 1730 körül jöttek, 4 Moldvából, 2 pedig Csíkszépvízről.²²

Kezdetben, mint már említettük, a népességmozgás jóval intenzívebb volt. Így például az ebesfalvi pap, Vartan Oxendius, Iași-ból jött át 1700-ban, és ugyanoda ment vissza 1708-ban a

¹⁹ MOL. A Gubernium Transylvanicum Levéltára. F 46 –Ügyiratok, 1698/580.

²⁰ MOL. A Gubernium Transylvanicum Levéltára. F 49 –Vegey conscriptiók, 5. cs. 13. fasc.

²¹ Szongott Kristóf: *i. m.* I. 117.

²² MOL. A Gubernium Transylvanicum Levéltára. F 49 –Vegey conscriptiók, 5. cs. 13. fasc.

bizonytalan helyzet következtében.²³ A belső migráció is számottevő volt. 1732-ben, amikor a gyergyószentmiklósi örmények segítséget kértek templomuk építéséhez a szamosújváriaktól, azzal érveltek, hogy azelőtt közülük is sokan laktak Gyergyóban, és a halottjaik közül is sokan nyugsznak a temetőben.²⁴ A későbbi beszivárgás kitetszik az erzsébetvárosiak 1755. évi panaszából a nagy adó miatt: „vadnak közöttünk olyanok, kiket Moldovából, Havasalföldiből, Lengyelországból csendes élet, nyugalom végett kihoztunk sok biztatásokkal, kik mostan más földön laknak s könnyen ad propria redeálnak.”²⁵ Még 1855-ben is egy gazdag szmirnai örmény kereskedő két testvérel együtt letelepedési engedélyt kért Szamosújváron, mondván, hogy példáját több örmény is fogja követni a török birodalomból.²⁶

Érdekes megemlíteni ebben az összefüggésben, hogy 1768–69-ben Mária Terézia környezetében felmerültek tervek az orosz–török háború kapcsán örmény menekültek letelepítésére Máramarosban. A terv kivitelével gróf Apponyi György máramarosi főispánt bízták meg, aki a felvilágosult abszolútizmus és a reformok lelkes híve volt. Az örmények odacsalogatása kezdeti sikereket ért el, 1769-ben néhány lengyelországi örmény család tényleg áttelepedett a máramarosi városokba. Bécsnek azonban még vérmesebb tervei voltak: máshova is kívántak örmény menekülteket letelepíteni, ezért a királynő jelentős kiváltságokat ígért nekik. Az udvar különösen pártfogolta őket: részben nagyon jól beleillettek a merkantilista gazdaságpolitikába, előnyt jelentett katolikus vallásuk is, másfelől a zsidókat és a török alattvalókat kívánták velük kiszorítani a keleti kereskedelemről. Az erdélyi Kincstartóság is foglalkozott a kérdéssel, de az örmény települések túlnépesedésére hivatkozva nem akartak újabb örményeket befogadni. Végül a telepítési akció a kezdeti kisebb sikerek után eredménytelen maradt: részben azért, mert a harcok lecsendesülésével az örmények sem akartak tömegesen áttelepedni, részben pedig a hatóságok passzív ellenállása miatt.²⁷

A továbbiakban megkíséreljük áttekinteni az örmények lélekszámának alakulását az általuk lakott négy legfontosabb településen. Erzsébetvárosban 1727-ben már 112 örmény család élt, tehát 12 év alatt majdnem megduplázódott a számuk, ami csakis a bevándorlással magyarázható.²⁸ 1750-ben 203 családfőt írtak össze és 15 özvegyasszonyt, a zsellérekkel együtt összesen 245 családot.²⁹ 1791-ben Erzsébetvárosban Ebesfalvával együtt 807 család élt, közülük 441 taxalista, tehát főltehetőleg örmény (54,6%), 1808-ban 806 család, közülük 426 taxalista (52,8%), 1821-ben 652 család, közülük 342 taxalista (52,4%).³⁰

Szamosújváron a családok száma 1716-ban 130 volt, 1721-ben 156, 1728-ban 187, 1750-ben 528, 1791-ben pedig 1001, közülük 805 taxalista (71,4%).³¹ Az erdélyi adózók kimutatásai alapján a két város családfőinek száma a falvak (azaz Kandia és Ebesfalva) nélkül a következőképpen alakult: 1770-ben Szamosújváron 718, Erzsébetvárosban 663, 1776-ban 718/434 (az első szám a

²³ Ávedik Lukács: *i. m.* 107.

²⁴ Szongott Kristóf: *i. m.* II. 271.

²⁵ *Az erzsébetvárosi bíró és communitas memorialéja*. Armenia III(1889). 298.

²⁶ Szongott Kristóf: *i. m.* II. 409–410.

²⁷ Schünemann, Konrad: *i. m.* 224–242.

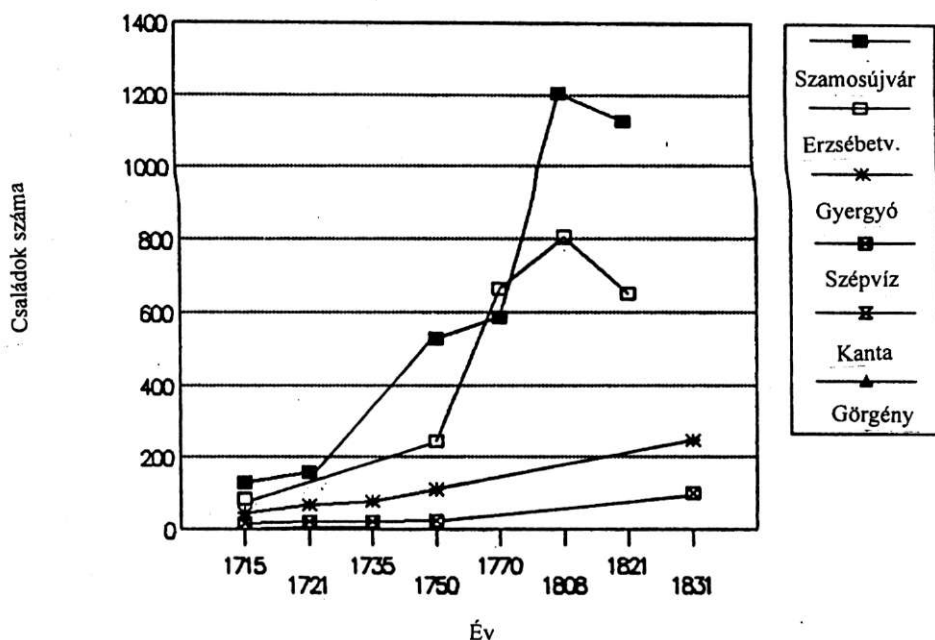
²⁸ Ávedik Lukács: *i. m.* 65.

²⁹ MOL. A Gubernium Transylvanicum Levéltára. F 50 – 1750-i országos adóösszeírás, 78. cs.

³⁰ Csetri Elek–Imreh István: *Erdély változó társadalma 1767–1821*. Buk. 1980. A két kiváltságos városban, Erzsébetvárosban és Szamosújváron, a taxalisták túlnyomó része – legalábbis a 18. század végéig – örmény volt, akik a kincstárnak – elméletileg a kapott házhelyekért – családfőnként 10 rénes forint adót fizettek. Ezekben a városokban hosszú ideig idegenek nem szerezhettek polgárjogot, tehát a taxalisták örmények, a házatlan szabadok és a zsellérek pedig részben magyarok, románok és más nemzetiségűek voltak.

³¹ Uo. L. még az előző összeírásokat az MOL-ban (F 49, F 50).

Az erdélyi örmény családok számának alakulása. (A grafikonon hely hiányában nem tüntettem fel a helységek teljes nevét, a továbbiakban tehát Szépvíz minden esetben Csíkszépvíznek jelenti, Gyergyó Gyergyószentmiklóst, Görgény pedig Görgényszentimrét.)

szamosújvári családfők számát, a második az erzsébetvárosiakét jelöli), 1785-ben 825/500, 1791-ben 891/535, 1795-ben 908/496, 1810-ben 866/479, 1815-ben 1123/463.³²

Gyergyószentmiklóson 1715-ben 43 családfőt írtak össze, 1721-ben már 56-ot és 10 özvegyet, 1735-ben 77-et, 1750-ben 111-et, 1831-ben 246-ot; Csíkszépvízen 1715-ben 15-öt, 1721-ben 24-et, 1735-ben csak 20-at, 1750-ben 22-t.³³

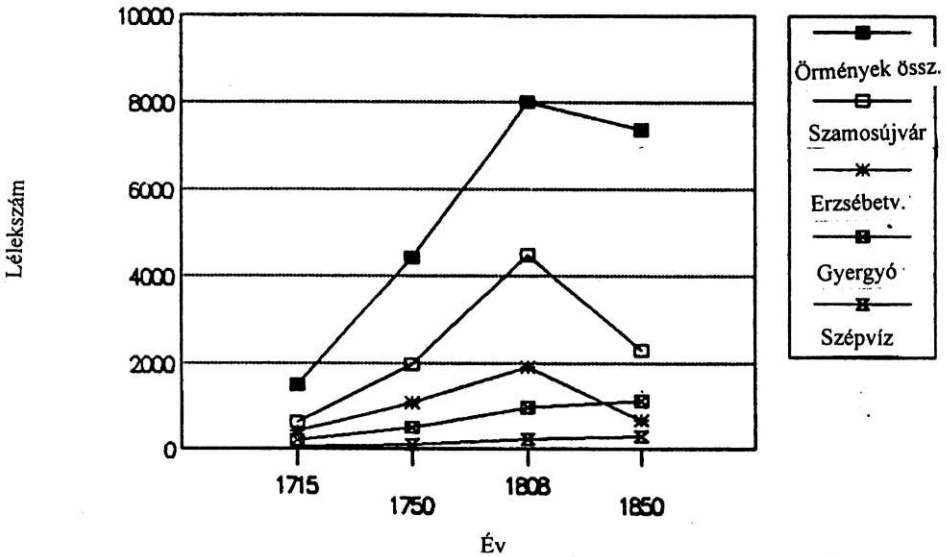
Az 1784–1787 között végrehajtott első erdélyi népszámlálás alkalmával Szamosújvárnak 4459 lakosa volt, 148-an nem tartózkodtak a helységben, volt viszont 88 idegen. Erzsébetvárosban a lakosok száma 3398 volt, 131-en voltak eltávozva, és 65 idegen volt a városban. Amíg Szamosújvár és Erzsébetváros esetében a város lakosságának többsége örmény volt, addig Gyergyószentmiklósnál és Csíkszépvíznél lehetetlen elkülöníteni az örményeket a lakosság többségét alkotó székelyektől. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy mivel e két helység a székely határörvidék területére esett, a határőrök pedig – mint tudjuk – kimaradtak a népszámlálásból, a számok csak az örményeket és a provincialistákat tartalmazzák, még nehezebbé téve a becslést. Csíkszépvízen ekkor 526 lakos szerepel, Gyergyószentmiklóson pedig 2328.³⁴

A következő népszámlálás idején, 1850-ben Szamosújvár jogi népessége 3670 főből állt, 156-an nem tartózkodtak a városban, volt viszont 258 idegen. Kandianak 365 lakója volt. A két helység lakói közül 2299 volt örmény (a városban 2263, azaz 61,6%), 691 román (17,1%), 681 magyar (16,8%) és 171 cigány (4,2%). Erzsébetvárosnak ugyanekkor 2224 lakosa volt, közülük

³² MOL. Erdélyi Országos Főszámvevőségi Levéltár. F 390 – Erdélyi adózók kimutatásai.

³³ MOL. A fent idézett összeírások az F 49 és F 50-ből.

³⁴ Danyi Dezső–Dávid Zoltán: *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Bp. 1960.

Az erdélyi örmények lélekszámának alakulása

43 tartózkodott a helységen kívül, 334 idegen pedig a városban. A lakosok közül csak 689 volt örmény (30,9%), 619 magyar (27,8%), 488 román (21,9%), valamint 336 cigány (15,1%). Gyergyószentmiklóson a 3966 lakosból 1144 volt örmény (28,8%), míg Csíkszépvízen az 1899 lakosból 293 (15,4%).³⁵

Ha megkíséreljük felvázolni az örmények lélekszámának alakulását Erdélyben, megállapíthatjuk, hogy a 18. század közepéig gyors növekedéssel számolhatunk. Ha a 18. század elején, 1715 tájékán 220–240 családot, tehát 1000–1400 személyt találunk, 1750-re a családok száma már 890 körül van, azaz mintegy 3500–4500 lélek. A gyors növekedés részben, mint már láttuk, a folyamatos bevándorlás következménye. A század második felében a növekedés lelassul, sőt a század vége felé és a 19. század első felében stagnál. A természetes szaporulatot már nem egészíti ki a bevándorlás, sőt egy ellenkező irányú folyamat indul be: a marhakereskedelem kapcsán sok örmény család Magyarországra telepedik át, és szintén a 19. században kezdődik és válik egyre erőteljesebbé az elmagyarosodási folyamat, kezdetben a szórványban, a század végére gyakorlatilag a nagyobb településeiken is. Erdélyben 1850-ben 7372 örményt írnak össze, 1857-ben már csak 5909-et, Magyarországon pedig 1079-et.³⁶ A hagyományos gazdálkodásuk hanyatlásával szoros összefüggésben következett be a demográfiai stagnálás, majd hanyatlás, valamint identitásuk fokozatos elvesztése.

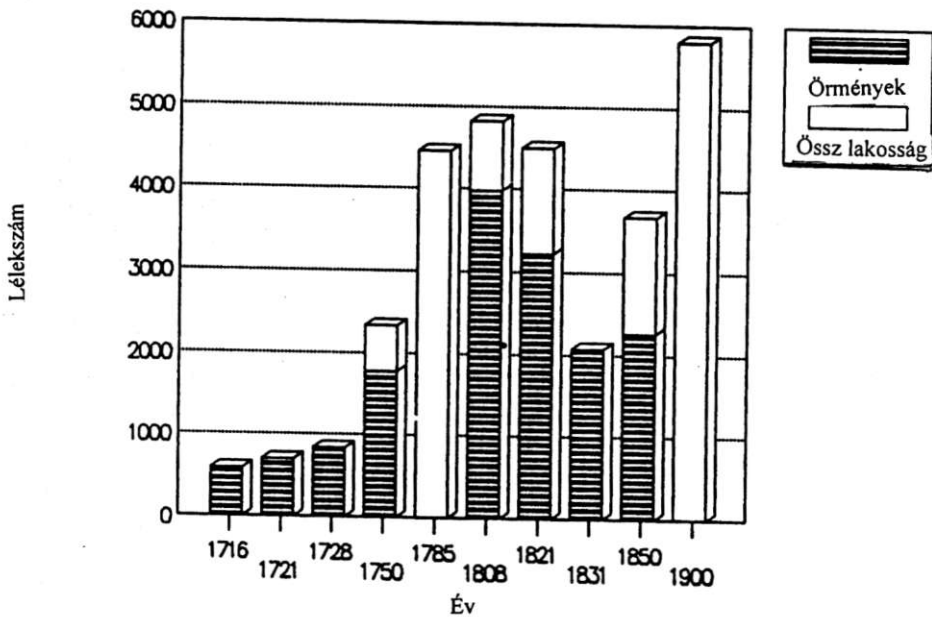
Ha most külön-külön vetünk egy pillantást az örmények által lakott négy legnagyobb település lakosságára, akkor megállapíthatjuk, hogy Gyergyószentmiklóson és Csíkszépvízen az örmények aránya a 19. század közepéig szűk határok között mozgott, tehát nagyjából állandó volt: Gyergyószentmiklóson 20–25% között (1750-ben 21,3%, míg 1850-ben éppenséggel 28,8%), Csíkszépvízen ez az arány 15% körül volt. Szamosújváron az örmények száma – a 19. század eleji kis megtorpanást leszámítva – folyamatosan emelkedett, de arányszámuk az össz-

³⁵ Az 1850. évi népszámlálás. Bp. 1983.

³⁶ Bevölkerung und Viehstand von Siebenbürgen. Nach der Zählung vom 31. Oktober 1857. Wien 1859.

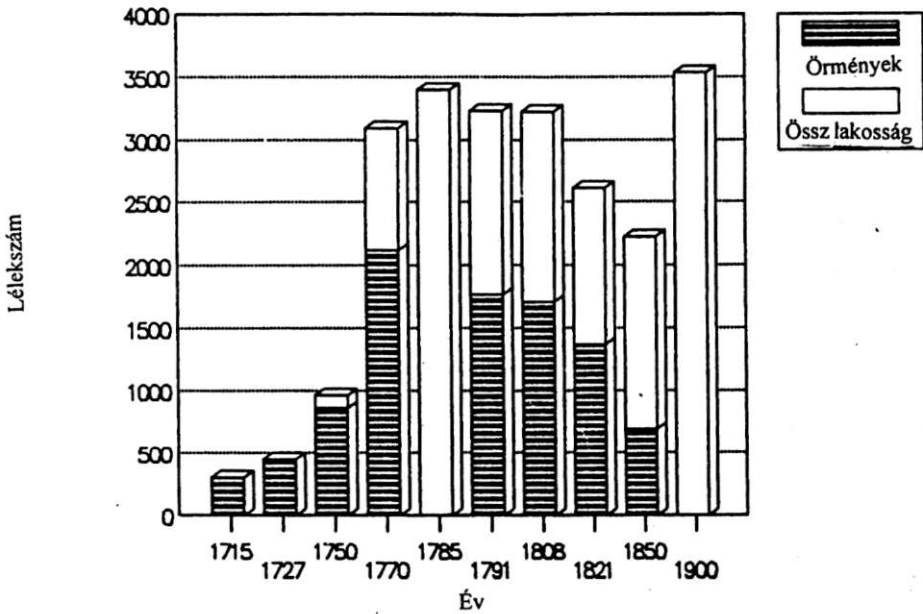
lakosságon belül ott is csökkent, míg a 19. század közepétől egyre erőteljesebb volt az elmagyarosodási folyamat. Erzsébetvárosban ezzel szemben már a 18. század utolsó harmadától megindult a hanyatlás. Az összlakosságon belül mindkét városra jellemző volt az örmények arányának állandó csökkenése. A taxás helyek 1769/70. évi összeírása során Erzsébetvárosban 555 családfőt és 108 özvegyet találunk, Ebesfalvával együtt összesen 803 családot; ebből 454 családfő és 100 özvegy tartozott a taxalisták közé. Ha ezt összevetjük ugyanabból az évből egy másik összeírással, amely az örmények számát adja meg (289 családfő és 71 özvegy), akkor arra az eredményre jutunk, hogy magában a városban csak a családok 54,2%-a volt föltehetően örmény. Szamosújváron ugyanekkor 555 családfőt és 163 özvegyet tartottak számon, Kandiával együtt 783 családot; ebből 383 családfő és 86 özvegy volt taxalista, tehát a családok mintegy 65,3%-a.³⁷ 1850-ben Erzsébetváros lakosságának 30,9%, Szamosújvárénak pedig 61,6%-a, ha Kandiát is számoljuk, akkor 56%-a volt örmény. Az 1900-as és 1910-es népszámlálások alkalmával már nem tüntették fel a nemzetiséget, csak az anyanyelvet; így az örmények, akik katolikusok voltak, teljesen beleolvadnak a magyarok tömegébe, hiszen ekkorra már annyira elmagyarosodtak, hogy anyanyelvük mind magyar volt. Szamosújváron a 6171 lakos közül 1900-ban 189 a „más anyanyelvűek” rovatban szerepel, a megjegyzés szerint ezek cigányok és örmények, de a két nemzetiséget nem tudjuk elkülöníteni, és ez amúgy is csak a töredéke az örmény származású lakosságnak.³⁸

Szamosújvár népességének alakulása

³⁷ MOL. Erdélyi Országos Főszámvéveségi Levéltár. F 390 – Erdélyi adózók kimutatásai.

³⁸ *A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása*. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat I. Bp. 1902. 446–447.

Erzsébetváros népességének alakulása

Az erdélyi örmény társadalom szerkezete

Az erdélyi örményekre – különösen a múlt századi történetírók – úgy tekintettek, mint homogén csoportra. Ennek van is némi létjogosultsága, ha a többi etnikummal hasonlítjuk össze: a korabeli erdélyi társadalomhoz képest az örmények tényleg viszonylag homogén csoportot képeztek, legalábbis ami a társadalmi státust illeti. Az örmények nem tartoztak a két nagy osztály egyikébe sem: sem jobbágyok, sem nemesek nem voltak, szabadokként köztes helyet foglalva el. A 18. század második felétől egyre gyakoribbá váltak a nemesítések, a vagyonosabbak igyekeztek nemesi címet, sőt főnemesi rangot is szerezni, ez azonban nem befolyásolta a közösség mint egész státusát. Az örmények tehát a rendi társadalmon némileg kívül állva, szabad emberekként igyekeztek integrálódni, különböző kiváltságokkal bástyázva körül magukat. Helyzetük a három rendi nemzet közül leginkább a szászokéhoz hasonlatos, de persze a különbségek is legalább ennyire számottevők. Az örményeknek csekély lélekszámuknál, kései betelepedésüknél és nem utolsósorban a rendek ellenállásánál fogva nem sikerült magukat negyedik rendi nemzetként elismertetni; hiányzott az a politikai életben szerepet vállaló patricius elem, valamint a szabadparaszti réteg is, amely megvolt a szászoknál. Az örmények a zsidókkal, görögökkel, macedorománokkal együtt részben azt a hiányzó polgári réteget pótolták, amely az elmaradott viszonyok, a rendi társadalom továbbélése következtében nem tudott Erdélyben kialakulni. Jogi szempontból az örmények egyenlőek voltak, a bíró- és az esküdttválasztásban mindannyian részt vettek, ha azonban a 18. századi összeírások alapján a gazdasági helyzetüket nézzük, rögtön más képet kapunk.

Mielőtt rátérnénk az adatok részletezésére, meg kell jegyeznünk, hogy az örmények Erdélyben is, mint máshol, kereskedelemmel és kézművességgel, ezen belül bőrfeldolgozással foglalkoztak. Elsősorban marhakereskedelemre szakosodtak; Moldvából és Erdélyből vásárolták fel a szarvasmarhát, hogy aztán felhizlalva adják tovább Pest és főleg Bécs piacain, jelentős szerepet töltve be Bécs húsellátásában, de eljutottak Lipcséig és Velencéig is. Erdély akkori elég fejletlen és főleg a külkereskedelemre szakosodott kereskedőrétegének jelentős hányadát az örmények tették ki, számarányuknál jóval jelentősebb helyet foglalva el a fejedelemiség gazdasági életében. Az állatkereskedelem mellett jó ideig ők tartották kezükben a nyersbőrök felvásárlását, a gyergyószentmiklósiak pedig a 18. század végétől a tutajozást is. A szegényebb örmények vándorkereskedőként járták az országot. A bőrfeldolgozás is hagyományos mesterségnek számított körükben. A tímárok a kordován- és szattyánkészítés titkát már magukkal hozták Erdélybe, de az örmény mesteremberek között találunk szücsöket, csizmadiákat, tarisznyakészítőket is. Gazdasági tevékenységük, amely a 18. században meghatározó volt Erdélyben, jelentőségét tekintve külön tanulmányt igényel.

Az első ránk maradt összeírás 1698-ból az ebesfalvi örmény családfőket vagyoni állapotuk alapján 6 osztályba sorolja: az elsőben 1, a másodikban 7, a harmadikban 9, a negyedikben 7, az ötödikben 11, a hatodikban 2 családfőt írtak össze, velük együtt említve 7 fiúgyermeket és 9 testvért is, olyan felnőtt férfiakat, akik apjukkal vagy testvérükkel egy kenyéren éltek. Összesen tehát 37 családfőt írtak össze, a felnőtt férfiak száma pedig 53 volt. Közülük csak az első két kategóriába tartozó 8 családfő (összesen 11 férfi) volt vagyonosabb, folytatott saját kereskedést, a többiek el voltak adósodva, 11-en meg éppen tatár fogságból szabadultak.³⁹

1715-ben vagyoni helyzetük alapján csak két osztályba sorolták az erzsébetvárosi örmény kompánia tagjait. Erzsébetvároson 25 családfő számítható tehetősnak, 34 szegénynek (köztük 10 szolga), és van még kb. 10 koldus; Gyergyószentmiklóson 23 tehető, 20 szegény és 4–5 koldus; Görgény-szentimrén 23 tehető, 9 szegény, 4 koldus; Csíkszépvízen 7 gazdagabb és 8 szegény volt, de itt megjegyezték: „ezek a csíkiak majd mindnyájan alig esnek a kenyérbe is, a nagy szegénységek és sok szolgáltatások miá”.⁴⁰ Érdekes összevetni a vagyoni állapotot a foglalkozással. A 25 tehető közül Erzsébetvároson 21 kereskedő, 3 mézszáros és 1 szücs, Görgény-szentimrén a 23 tehető közül 9 kereskedő, 7 tímár, 5 csizmadia, Gyergyószentmiklóson a 23-ból 10 kereskedő, 9 tímár, 1–1 szabó és tarisznyakészítő, Csíkszépvízen a 7-ből 3 kereskedő, 2 szücs és 1 tímár volt.

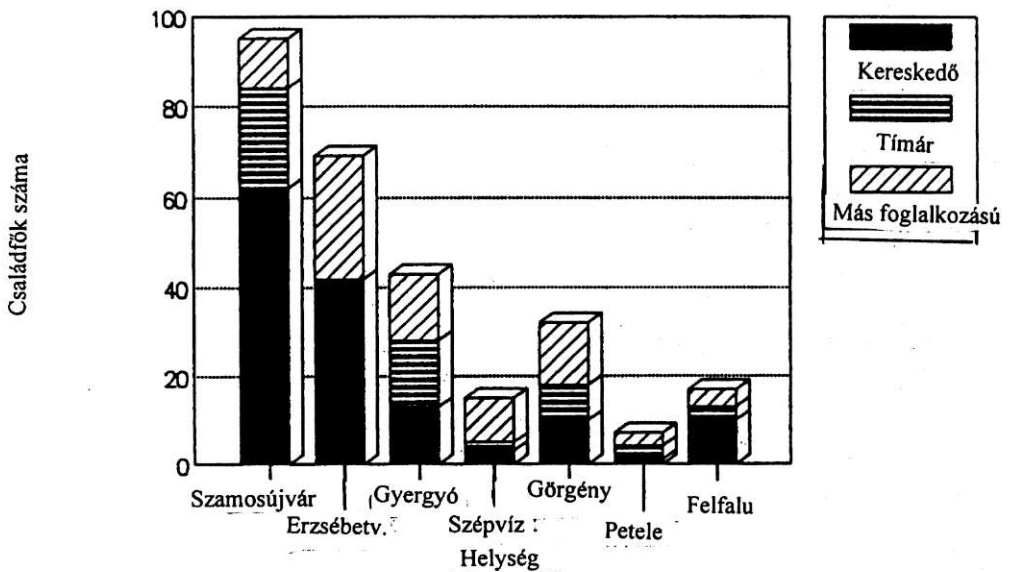
A későbbi összeírásokkal is összevetve megállapíthatjuk, hogy volt egy elég szűk, sikeres és gazdag kereskedőréteg, egy jelentős, főleg tímárokból és kalmárokból álló középréteg, a családfők egy elég nagy része azonban szerény körülmények között üzte az ipart vagy kereskedést. A leggazdagabbak kétségkívül a szamosújvári és erzsébetvárosi, kisebb részben pedig a gyergyószentmiklósi marhakereskedők voltak, akiknek mindenike több száz marhát vásárolt fel évente, és akiknek évi bevétele felért egy közepes arisztokrataéval. Ezek lesznek azonban az elsők is, akik kiszakadnak az örmény közösségből, pusztákat bérelnek Magyarországon, később birtokot vásárolnak, nemesi címet szereznek, egyesek bárói rangot is. Egy ideig még ápolják a kapcsolatot a közösséggel, ám fokozatosan beépülnek a magyar nemesi társadalomba. A vagyonosabb réteget a székellyöldi örmények között is a kereskedők, tímárok és részben a szücsök képezték, ezek jelentették a nagyobb presztízsű foglalkozásokat is; az egyik csíkszépvízi szegénynél meg is jegyezte az összeíró: „szücs mester, de igen koldus ember”.⁴¹ Bár Gyergyó-

³⁹ MOL. A Gubernium Transylvanicum Levéltára. F 46 –Ügyiratok. 1698/580.

⁴⁰ MOL. F 49 –Vegyes conscriptiók. 5. cs. 13. fasc.

⁴¹ Uo.

szentmiklóson a tímárok voltak többségben, itt is a kereskedők a leggazdagabbak. Erre utal az is, hogy a gyergyói tímár céhbe bárhova való örmény ifjakat bevettek, de „az olyan embereket pedig, kik gazdagok, marhákkal, vagy egyéb árukkal kereskednek, nem szoktuk bevenni”.⁴² Az ellenpólust a szegény vándorkereskedők, csizmadiák, tarisznya- és erszénykészítők és azok a tímárok képviselték, akik a mások műhelyében bérmunkásként dolgoztak. A vándorkereskedők közül egyesek vásárról vásárra járva fizetségért másoknak árultak, míg mások saját kontóra ugyan, de „kenyér, gyertya és gyümölcs, s több ilyen apróságot árulgatnak, azzal keresik a magok élelmeiket”.⁴³ A korábbi idealizált képhez viszonyítva meglepően magas a társadalom peremére szorult szolgák és koldusok aránya is: 1715 táján Erzsébetvárosban 12% körül és Szamosújváron 8–9% között mozgott a számuk. A legkiszolgáltatottabb helyzetben azonban a szegény özvegyek voltak. Gyergyószentmiklóson jegyezték fel 1715-ben, hogy van „négy vagy öt nyomorék özvegy asszonyok, kik közül némelyik fonogat, némelyike varrásával, sütésével él, s azokon kívül két vagy három majd éhen haló koldus nyomorékok”.⁴⁴

Az örmények foglalkozási struktúrája 1715-ben

A foglalkozási struktúra helységenként eltérő képet mutat. 1715-ben az erzsébetvárosi 69 családfő közül 42 kereskedő (60,8%) volt, közülük 17 kalmár (24,6%), 7 szűcs (10,1%), 5 mészáros (7,2%), 2–2 varga és csizmadiá, 1–1 erszénykészítő, takács és fuvaros, összesen mintegy 10%. Gyergyószentmiklóson a 43 családfő közül 15 tímárt (34,8%), 13 kereskedőt (30,2%), közülük 6 kalmárt (13,9%), 3 vargát (6,9%), 2 mészáros, valamint 1–1 szűcsöt, szabót, tarisznya- és erszénykészítőt és borbélyt találunk. Görgényszentimrén a 32 családfő közül 10 foglalkozott kereskedéssel (32,2%), közülük 9 volt kalmár (28,1%), 8 tímár (25%), 5 csizmadiá (15,6%), 1–1 pedig varga, szűcs, valamint tarisznyakészítő. Csíkszépvízen a 15 örmény családfő közül 3–3 volt kereskedő és szűcs (20–20%), 2 tímár és 1 szabó. A bonyhai 3 családfő

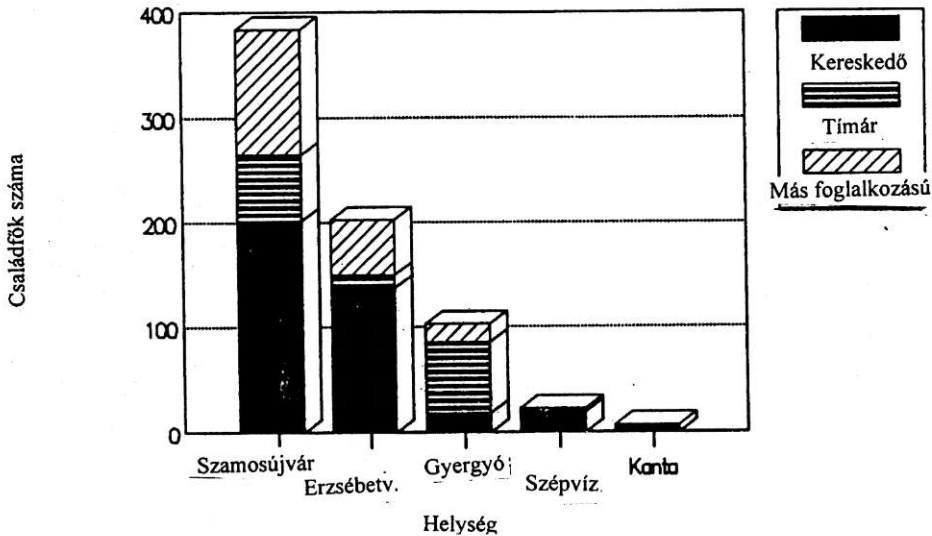
⁴² MOL. F 234 – Erdélyi Fiscalis Levéltár. V. szekrény. 377. fasc.

⁴³ Hargita Megyei Levéltár. F 1 – Gyergyószentmiklós város II/69.

⁴⁴ MOL. F 49 – Vegyes conscriptiók. 5. cs. 13. fasc.

közül 2 kereskedő volt; Petelén a 7-ből 3 tímár (42,8%), 2 tarisznyakészítő (28,5%) és 1–1 kereskedő és csizmadia; Marosfelfaluban a 17-ből 10 volt kalmár (58,8%), 3 tímár (17,6%) és 1–1 tarisznyakészítő és mészáros; a 4 somlyói, a 2 brassói és az 1 kézdívásárhelyi családfő kereskedésből élt.⁴⁵ Az egy évvel későbbi összeírás alapján 1716-ban Szamosújváron a 130 örmény családfő közül 62 kereskedő (47,6%), 22 tímár (16,9%) és 5 takács (3,8%) volt.⁴⁶

1721-ben a 24 csíkszépvízi örmény családfőnek 58 lova és 7085 forint értékű árukészlete volt. Kereskedelemből évi 1830 forint, azaz fejenként 76 forint 15 krajcár, míg a kézművességből 357 forint jövedelmük volt. Adósságaik 3885 forintra rúgtak, míg nekik 763 forinttal tartoztak. Gyergyószentmiklóson az 56 férfi és 10 özvegyasszony családfőnek 203 lova és 38 322 forint értékű árukészlete volt, ebből az özvegyeké 1850 forint, az egy főre eső árukészlet tehát itt 581 forint volt. A kereskedelemből évi 2927 forint jövedelmük volt (52 forint 16 krajcár fejenként), az özvegyeknek 365 forint, a kézművességből 2442 forint (fejenként 43 forint 50 krajcár), az özvegyeknek 135 forint. Tartozásaik elérték a 11 340 forintot, míg nekik 4075 forint követelésük volt. Összehasonlításképpen említjük meg, hogy ugyanekkor a gyergyószentmiklósi székelyeknek összesen 417 forint jövedelmük volt, ez a jelentős különbség aztán az ellentétek egyik forrásává is vált közöttük.⁴⁷

Az örmények foglalkozási struktúrája 1750-ben

1735-ből ismét csak a székelyföldi örményekről van kimutatásunk. Gyergyószentmiklóson ekkor a 77 családfő közül 45 volt tímár (58,4%), közülük 10 egyben mészáros, 3 pedig kalmár is volt, ezenkívül volt még 16 kereskedő (20,7%), közülük 14 kalmár (18,1%), 5 csizmadia (6,4%), 3 szűcs, 1–1 varga és takács, 7 pedig meg nem nevezett foglalkozású, általában szegény, aki vagy szolgaként, vagy alkalmi munkából élt. Csíkszépvízen a 20 örmény családfő

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Kádár József. *Szamosújvár szab. kir. város, a vár és uradalom története*. Dés 1903. 9–11.

⁴⁷ Szeben Megyei Levéltár. Fond Urbarii și Conscriptii. Nr. 52. *Conscriptio Sedium Siculicalium Haromszek et Tsik*. A székelyföldi viszonyokra I. Pál Judit. *Az örmények a Székelyföld gazdasági életében. = Tradíciók és modernitás. Közép- és kelet-európai perspektívák.* (Gazdaság és társadalomtörténeti füzetek IV.) Bp. 1996. 35–50.

közül volt 1 nagykereskedő, 8 kalmár (összesen 45%), 6 tímár (30%), közülük 1 egyben mészáros is; ezenkívül 2 mészáros és kalmár volt egy személyben, 1 pedig csizmadia.⁴⁸

Szembetűnő a kettős vagy éppen hármas foglalkozásúak magas aránya. Ezt részben az magyarázza, hogy a tímár, szűcs és mészáros szakmák szoros kapcsolatban állnak az állat- és főképp a bőrkereskedelemmel, másrészt pedig a több lábón való állás nagyobb biztonságot nyújtott a megélhetésre. A jövedelmi különbségek részben a fizetett adóból is kitetszenek: Gyergyószentmiklóson a legnagyobb adó 57 forint 20 krajcár, míg a legkisebb 50 krajcár, de 15-en egyáltalán nem fizettek adót; az átlag 4 forint 50 krajcár volt. A csikszépvíziek közül 5 forintnál többet 20-an fizettek, s a legtöbb adót fizetőknél külön rovatban tüntették fel, hogy Moldvából ökröt, lovat, bőröket, Havasalföldről bőröket hoztak be.

A legteljesebb képet az 1750. évi összeírás nyújtja, amikor egy új adórendszer bevezetésének előkészületeként Erdélyben a modern népszámlálások előtt a legteljesebb és leggazdagabb összeírást hajtották végre.

1750-ben Szamosújváron 303 háztulajdonos családfő és 40 özvegy volt, 66 családfő és 3 özvegy ház nélküli polgár, a külvárosban ezenkívül még 14 családfő és 7 özvegy lakott, volt 78 zsellér (+2 özvegy) és 15 cigány, összesen 582 család. A városhoz tartozó Kandióban ezenkívül élt még 42 zsellér, 2 özvegy és 4 kóborló, tehát Szamosújváron Kandióval együtt összesen 582 család. A nemzetiségi megoszlást tekintve a háztulajdonosok mind örmények voltak, a házatlan szabadok közül 47-en (71,2%) szintén, 7–7 román, illetve magyar volt (egyenként 10,6%), míg a fennmaradó 5 más nemzetiségű (köztük az olasz sebész és festő). A zsellérek közül 14 örmény (17,9%), 35 román (44,8%), 11 magyar (14,1%), 7 német (8,9%), a többi más nemzetiségű. Ekkor tehát a város lakosságából (Kandia nélkül) megközelítő pontossággal 365 családfő és 45 özvegy volt örmény, ez mintegy a lakosság 75–80%-át jelentette.⁴⁹

Foglalkozásukra nézve 202-en (54,7%) éltek kereskedelemből, közülük 46 volt a nagykereskedő (22,7%, általában marhakereskedelemmel foglalkoztak), 134 a kalmár (66,3%), 22 pedig segéd (10,8%). A kézművesek száma 105 volt, azaz 28,4%. Közülük 63 volt tímár (a kézművesek 60%-a, az összes családfő 17%-a), 14 csizmadia (a kézművesek 13,3%-a), 8 szűcs (7,6%), a többiek pedig 13 mesterség között oszlottak meg, volt 1–2 mészáros, kovács, szabó, aranyműves, borbély, tarisznyakészítő, sebész stb. Az egyháziak, a 2 tanító, a molnár, a borinspektor, az órás, aki a város óráját is kezelte, az adó alól fel voltak mentve.⁵⁰

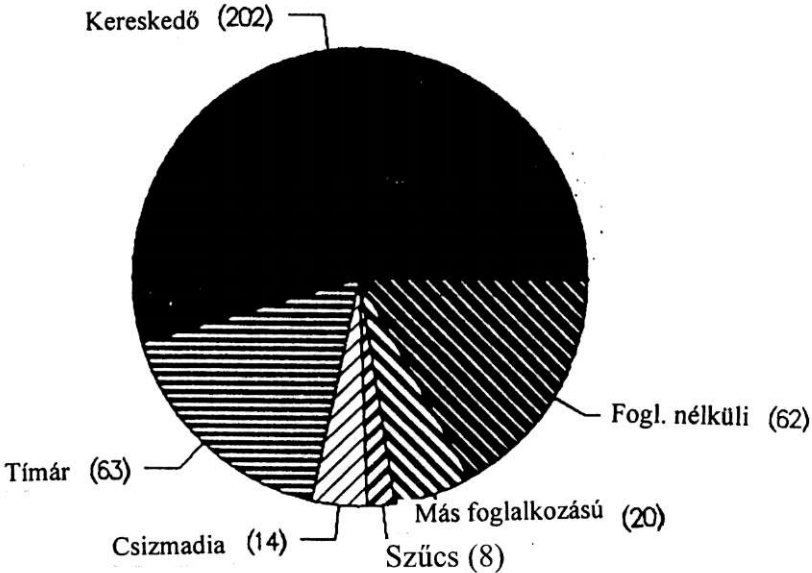
⁴⁸ MOL. F 234 –Erdélyi Fiscalis Levéltár. V. szekrény. 377. fasc.

⁴⁹ MOL. A Gubernium Transylvanicum Levéltára. F 50 –1750-i országos adóösszeírás. 79. cs.

⁵⁰ Uo. Az összeírás vagyoni helyzetük alapján három kategóriába sorolta őket: jó, közepes és gyenge. A háztulajdonosok közül 117 kalmár volt, köztük 3 jó (45 forint 50 krajcár–88 forint 30 krajcár közti adót fizettek, átlagban 62 forint 50 krajcárt), 8 közepes (10 forint–41 forint 40 krajcár között, átlag 23 forint 40 krajcárt) és 106 gyenge (50 krajcár–20 forint között, átlag 4 forint 16 krajcár adóval). A 45 marhakereskedő közül 11 volt a jó (41 forint 40 krajcár–87 forint 30 krajcár között, átlag 51 forint 51 krajcár), 20 közepes (15 forint–43 forint 30 krajcár között, átlag 28 forint 27 krajcár), 14 gyenge (1 forint 40 krajcár–12 forint 20 krajcár között, átlag 7 forint 4 krajcár), a 16 segéd 50 krajcár–6 forint 40 krajcár közötti adót fizetett, átlagban 1 forint 25 krajcárt. A tímárok közül 5 volt közepes (átlagban 21 forint 36 krajcár adót fizettek) és 50 gyenge (50 krajcár–7 forint 40 krajcár között, átlag 2 forint 1 krajcár), a többi kézműves a gyengék közé volt besorolva és átlag 2 forint 13 krajcár adót fizetett. A leggazdagabb állatkereskedőknél nagyon gyakran fordult elő, hogy 2–3, sőt 4 testvér is egy kenyéren élt, együtt üzték a kereskedést, a vagyon nem volt megosztva közöttük.

A zsellérek között 1 közepes és 45 gyenge kézművest, valamint 6 gyenge kalmárt találunk. A kézművesek összesen 20 mesterséget gyakoroltak. Az örmények a saját hagyományos foglalkozásaikat üzték: kalmárok, tímárok, tarisznyakészítők, csizmadiaik voltak, a magyarok fazekasok, aranyművesek, szabók, csizmadiaik és fuvarosok, míg a románok különféle mesterségeket üzték, a legtöbben kőművesek és napszámosok voltak. Kandia lakói közül 9 közepes és 23 gyenge kézműves volt, összesen 14 mesterséget gyakorolva, valamint 1 jó és 5 gyenge kereskedő. A cigányok közül 10 kovácsot, 1 csizmadiait és 4 muzsikust találunk.

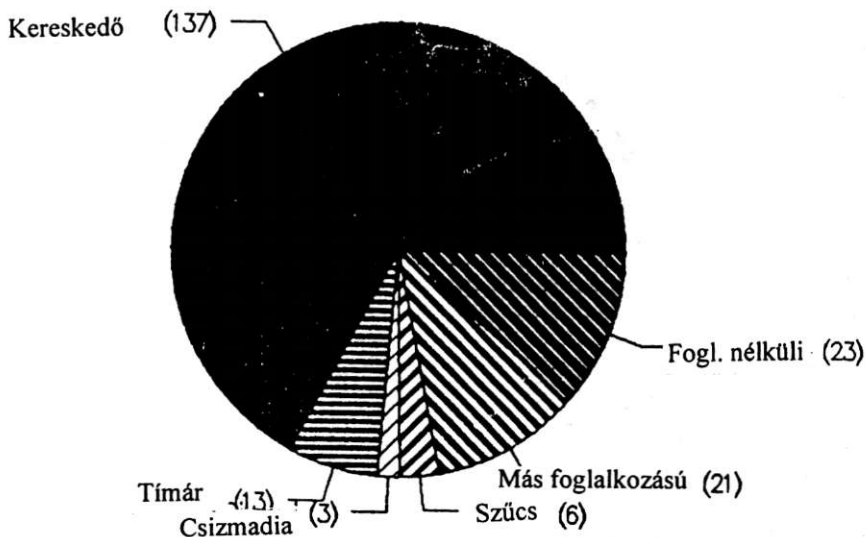

Az örmények foglalkozási struktúrája Szamosújváron 1750-ben

Erzsébetvároson 1750-ben 158 családfő és 8 özvegy tartozott a háztulajdonosok közé, 45 és 7 özvegy házbéres volt, a 26 zsellér és 1 özvegy nagyrészt román. Összesen tehát 229 családfő és 16 özvegy volt, a 245 családból kb. 225 (91,8%) örmény. Az özvegyeket nem számítva a 203 örmény családfő közül 137-en éltek kereskedésből (67,4%), 43-an kézművességből (21,1%), a többiek vagy nagyon szegények, vagy nincs feltüntetve a mesterségük, mivel hivatalviselés vagy egyéb okból fel voltak mentve az adózás alól. A kereskedők közül 38 marhakereskedő (27,7%) volt, tehát másfél évtized alatt megváltozott a kereskedők és kalmárok aránya. Az állatkereskedéshez nagyobb tőke kellett, így érthető módon a saját házzal nem rendelkezők közül csak 8-an üzték ezt a mesterséget. A 43 kézműves 16 mesterség között oszlott meg, 13-an tímárok voltak (a kézművesek 30,2%-a), 6 szűcs (18,6%), továbbá 1–2 csizmadia, varga, szabó, tarisznya- és erszénykészítő, aranyműves, kádár, borbély, fazekas, mészáros, sebész stb.⁵¹

⁵¹ Uo. 78. cs. A háztulajdonos kézművesek közül egy számított jónak (7 forint 30 krajcár adót fizetett), 3 közepesnek (átlagban 4 forint 51 krajcár adót fizettek) és 15 gyengének (átlag 1 forint 33 krajcár adóval); a háztalanok közül szintén egy volt jó, 6 közepes és 13 gyenge (átlag 1 forint 14 krajcár adóval). A háztulajdonos marhakereskedők közül egy volt jó (21 forint 40 krajcár adóval), 5 közepes (átlag 17 forint 30 krajcár adóval) és 24 gyenge (1 forint 51 krajcár), a kalmárok közül 6 jó (26 forint 28 krajcár), 8 közepes (18 forint 27 krajcár) és 73 gyenge (5 forint 38 krajcár). A háztalan marhakereskedők közül egy közepes (10 forint adó), 7 gyenge (2 forint 51 krajcár), a 11 kalmár pedig mind gyengének (2 forint 18 krajcár) számított. Itt is meglehetősen nagy különbségek vannak a kereskedők és a kézművesek között: amíg egy jó kézműves 7 forint 30 krajcár adót fizetett, addig a jó marhakereskedők adója 14 forint 43 krajcár és 41 forint 40 krajcár között mozgott; a közepes kézművesek 2 forint és 9 forint 35 krajcár között fizettek, a kereskedők ezzel szemben 8 forint 20 krajcár és 23 forint 40 krajcár között, a gyenge kézművesek 50 krajcár és 5 forint 50 krajcár között, a kereskedők 1 és 15 forint között. A háztulajdonosok átlagban magasabb adót fizettek (2 forint 5 krajcár), mint a háztalanok (1 forint 52 krajcár). Általában egy darab szántójuk, kaszálójuk és szőlőjük is volt a szomszéd falvakban: Ebesfalván, Holdvilágon, Szászernyén, Szászszentlászlón, Szászsároson, Csatófalván (Hundorf), valamint több állatuk, egy családnak átlag 2,3 ökre és lova, míg a háztalanoknak átlagban csak 1.

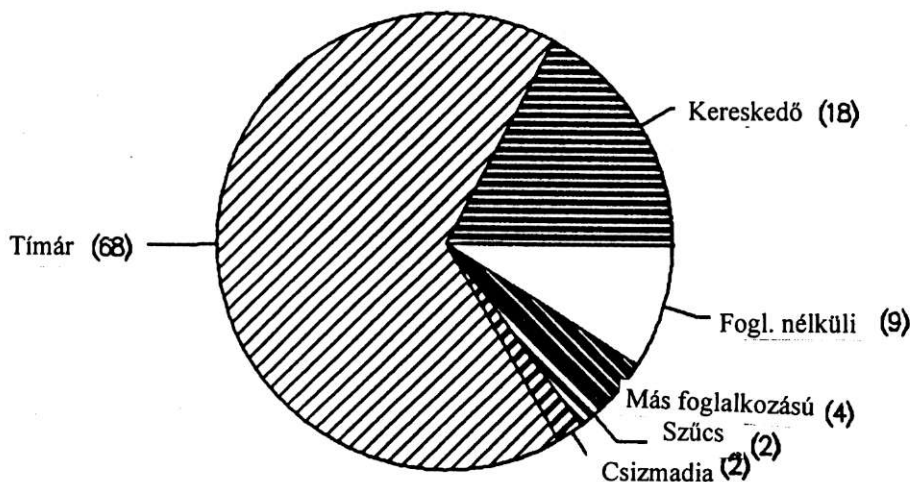
Az örmények foglalkozási struktúrája Erzsébetvárosban 1750-ben

A székelyföldi örmények nem örvendtek a két városéval azonos jogoknak. Itt az örmények ekkor még a székely őslakosok házaiban laktak házbérben, de a vagyoni helyzetük messze a székelyek fölött állt, akik csak hagyományos gazdálkodást folytattak. Gyergyószentmiklóson a 103 adófizető örmény közül 18-an foglalkoztak kereskedéssel (17,4%), 76-an pedig kézművesek (73,7%) voltak. Az előbbieket közül 8 marhakereskedő, 9 pedig kalmár, míg a kézművesek nagy többsége tímár volt (68-an, azaz a kézművesek 89,4%-a, az összes családfő 66%-a), valamint volt még 2–2 szűcs, csizmadia, mészáros és tarisznyakészítő. Az 5 özvegyasszony mind kalmár volt. A férfiak átlag 2 forint 16 krajcár adót fizettek, az özvegyek 2 forint 12 krajcárt. Mint már említettük, a gyergyóiaknak nem volt sem házuk, sem földjük, de egy család átlagban 2,1 ökröt és lovat és ugyanennyi tehenet tartott.⁵²

Csikszépvízen a 22 családfőből 19-en éltek kereskedésből (86,3%), 1 pedig tímár volt. A kereskedéssel foglalkozók közül kettőt soroltak a közepes állapotúak közé, ezek egyike marhakereskedő (15 forint 24 krajcár adóval), a másik kalmár (18 forint 20 krajcár); a gyenge kereskedők átlag 4 forint 40 krajcár adót fizettek, a gyenge kalmárok 3 forint 53 krajcárt, a gyenge tímár 2 forint 30 krajcárt. Egy család átlag 2 ökröt és lovat tartott. A 7 kantai örmény mindegyike kalmár volt, a jó 25 forint 5 krajcár adót fizetett, a közepes 25 forint 5 krajcárt, a gyengék 1–20 forint 25 krajcár között, átlag 11 forint 27 krajcárt. Egy családnak átlag 3,1 lóva és

⁵² Uo. A fizetett adó alapján a gyergyói örmények a körülményekhez képest virágzó gazdaságot teremtettek. Az adót mesterségekre lebontva a következő kép bontakozik ki: a kereskedők közül 4 volt jó (átlag 47 forint 9 krajcár adóval), 3 közepes (23 forint 43 krajcár) és egy gyenge (9 forint 40 krajcár); a 9 kalmár közül 1 volt közepes (23 forint 10 krajcár) és 8 gyenge (9 forint 43 krajcár), 1 pedig, aki mindkét kereskedési ágat művelte, 37 forint 15 krajcár adót fizetett, míg az özvegy kalmárnék átlagban 2 forint 12 krajcárt. A tímárok közül 8 volt közepes (adójuk 11 forint 15 krajcár – 34 forint 50 krajcár között váltakozott, átlagban 19 forint 16 krajcár volt), 60 gyenge (30 krajcár–23 forint 35 krajcár között, átlag 4 forint 39 krajcár); a többi mesterség képviselői között 1 szűcs volt a közepesek közé besorolva (24 forint 25 krajcár), a többi gyengének számított (1 forint 40 krajcár – 3 forint 19 krajcár között).

ökre volt. Petelén az 5 családfőből 3 tímár volt: 2 közepes (átlag 6 forint 47 krajcár adóval), 1 gyenge (3 forint 30 krajcár), valamint 2 gyenge kalmár (1 forint 25 krajcár).⁵³

Az örmények foglalkozási struktúrája Gyergyószentmiklóson 1750-ben

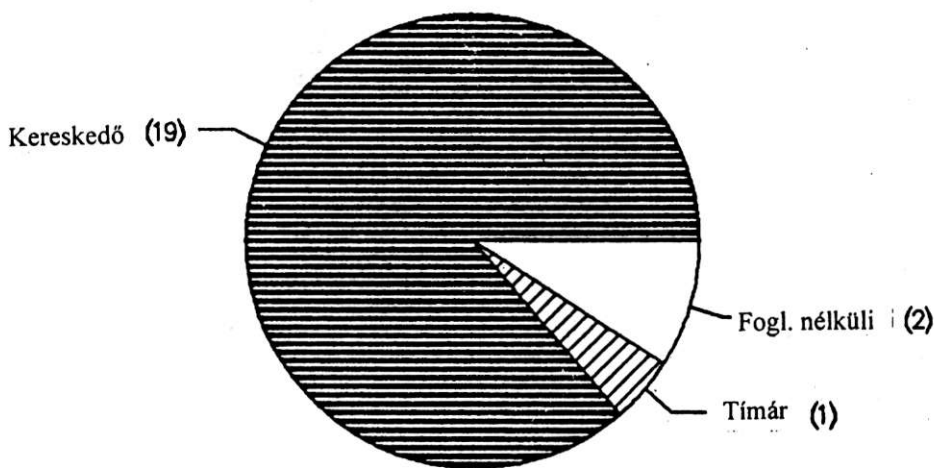
Ha összevetjük a fenti adatokat, láthatjuk, hogy a hasonlóságok mellett mindenik településnek megvannak a sajátos vonásai. A legkiegyensúlyozottabb a foglalkozási szerkezet Szamosújváron, ott találjuk a legtöbb mesterség képviselőjét is. Gyergyószentmiklóson a tímárok, Erzsébetvároson és a kisebb településeken a kereskedők és kalmárok vannak többségben. Mindenhol a marhakereskedők alkotják a legvagyonosabb réteget, közülük átlagban a szamosújváriak, gyergyószentmiklósiak és kantaiak fizetik a legtöbb adót. A kézművesek közül a gyergyószentmiklósi tímárok emelkednek ki mind számarányukat, mind anyagi helyzetüket tekintve.

1770-ből maradt ránk ismét egy összeírás, amely feltünteti az erzsébetvárosi kompániához tartozó örmények foglalkozását. Bár sem részletesség, sem pontosság tekintetében nem veheti fel a versenyt az 1750. évi összeírással, nem érdemtelen ezzel összevetni. Erzsébetvároson ekkor 289 adózó családfőt és 71 özvegyet írtak össze, közülük 138, illetve 18 élt kereskedésből (47,7%, illetve 25,3%), 66-an és 1 özvegy pedig kézműves (22,83%) volt, a többi magatehetetlen öreg és szegény vagy eltávozott a helységről. Gyergyószentmiklóson a 126 családfő és 23 özvegy közül 48, illetve 6 folytatott kereskedést (38%, illetve 26%), és csak 8 szerepelt kézművesként (6,3%). Csikszépvízen a 18 családfő fele kereskedésből élt, a 2 özvegy szintén, kézműves mindössze 1 szerepel, Kantán a 4 családfő közül 3 szintén kereskedő, és van 1 özvegy is. Petelén és Görgényszentimrén ekkor már összesen csak 3 örmény él, azok közül is 2 koldus, 1 magatehetetlen öreg.⁵⁴ A foglalkozási szerkezet alakulására nem következtethetünk, mert az adatok túl megbízhatatlanok ehhez, hiszen nehezen elképzelhető, hogy Gyergyószentmiklóson a virágzó tímáripár két évtized alatt teljesen lehanyagolt volna, főleg hogy más forrásokból ennek az ellenkezőjét tudjuk. Egy másik folyamat azonban rögtön szembeötlök: mégpe-

⁵³ Uo.

⁵⁴ MOL. Erdélyi Országos Főszámvevősegi Levéltár. F 388 –Városok és mezővárosok 1769/70. évi classificatiói.

dig a csíkszépvízi közösség stagnálása és a kisebb közösségek fokozatos eltűnése. Feltételezhető, hogy azokban a helységekből, mint például Marosfalu, amelyeket nem említ az összeírás, már nem éltek örmények, Petelén és Görgényszentimrén pedig – amely a század elején még virágzó település volt –, a végőráit élte az örmény közösség. Kantán, ahol végig csak néhány család élt, még 1800-ban is találunk 5 örmény családot.

Az örmények foglalkozási struktúrája Csíkszépvízen 1750-ben

A 18. század végére és a 19. század első felére csak szórványos adataink vannak, amelyek nem teszik lehetővé egységes kép felvázolását. Ez annál is sajnálatosabb, mivel éppen erre az időszakra esik hagyományos gazdasági ágazataik válsága, ez pedig mélyreható változásokat indít el az erdélyi örmény társadalmon belül. A 18. század vége fele és a 19. század elején bekövetkezett változások, a napóleoni háborúk és más tényezők következtében piacuk beszűkült, gazdasági pozícióik a korábbiakhoz képest eljelentéktelenedtek. A megváltozott körülmények következtében az örmények a külkereskedelemtől áttértek a belkereskedelemre, és széttelepedtek Erdély különböző városaiba és falvaiba. A 18. század második felétől egyre több örmény kereskedő telepedett át az Alföldre is, ezáltal az örménység éppen leggazdagabb és legmobilisabb rétegét veszítette el. A 19. század közepe mindenképpen fordulópontot jelentett az örmények számára, hiszen 1848-ban etnikai alapokon szerveződött és rendi kiváltságokkal körülbástyázott közösségeik elvesztették jogi személyiségüket, s a modern társadalomba való integrálódás egyben az asszimilációt is elősegítette.